

Մ Ի Հ Ր Ը Հ Ա Յ Ո Յ Մ Ի Հ

(Շարունակութիւն):

Բ.

ՄԻՀՐ ԱՆՈՒՄՆ ԻՈՐ ԿԱՐԳԻ ՓՈՓՈԽԱԿՆԵՐ

1.

Միհր անուան մեր յիշած 15 խումբ ձեւերն ունին մի ընդհանուր կողմ, այն է՝ որ պարզ բառերն էլ սկսվում են մ հնչիւնով: Սակայն բայի այս կարգի խմբերից՝ Միհր անունն ունի ուրիշ կարգի փոփոխակներ էլ: Սրանց ստուգաբանութիւնն ակներեւ դարձնելու նպատակով պէտք է նախապէս մի քան ընկրկենք՝ վերադառնալով մեզ ծանօթ Մեր խմբին, որին պատկանում են Մեր-ու-ժան, Մեր-Շապուհ ու Մեր-Սերուխտ անունները:

1895ին Ֆերգինանդ Յուստին է, որ Մերը համեմատեց Միհրին¹: Նա այս հաստատեց ոչ միայն հայոց, այլ և պարսից մէջ գործածական անուններով: Նրա ասելով, օրինակ, պարսկական Մերան, Մերեղատէս, Մերեհէս ու Մերիբանէս անունները նոյնն են, ինչ որ Միհրան, Միքրաղատէս (Միքրա), Միքրանա (Միհրան) ու Միքրահրան (Միհրաւան, Մեհեւան) անունները (անդ, 203 և յոսաջ):

Մեր-ու-ժան, Մեր-Շապուհ ու Մեր-Սերուխտ անուններից Հիւրշմանին անձանօթ է Մեր-Սերուխտը. նա դիտէ միայն Միհր-Սերուխտ (Arm. Gr. 54): Բայց Մերուխտ-Վարխանին ծանօթ է, և նա էլ է այս համարում Մեհրուխտ-Մեհրուխտ անուն փոփոխակ (անդ, էջ 53 ու 507): Գալով Մեր-Շապուհ ձեւին՝ պէտք է ասել, որ հռչակաւոր լեզուագէտն այս դէպքում մոռանում է, որ Մեր = Միհր, ինչպէս այս նրան յայտնի էր Մեհրուխտ անունն ստուգաբանութիւնից, և չի փաստում Մեր-Շապուհ ունի խակին, որ Թ. Արծրունին պահած ունի Լեք տեղ, ուստի ընկրկում է և տարակուսելով հարցնում, թէ արդեօք այս Մերշապուհը չպէ՞տք է կարդալ Ներշապուհ (անդ, 53—54):

Լեզուաբանական մեծ հմտութիւնը Հիւրշմանի այս կէտում չի փրկել այն ան-

հիմն տարակոյսից, որ նրա մէջ ծագել է պատմական-բանասիրական որոշ տուեալներին բառականաչափ ծանօթ չլինելուց: Վերջիններիս մօտեանց ուշք դարձնելով՝ նա կարող էր տեսնել, որ Թովմա Արծրունու Բ, կարող էր տեսնել, որ Թովմա Արծրունու Բ, 81ում յիշած Մեր-Շապուհը նոյն Ար-ժ, 84ում ասած Մեհր-Շապուհն է, իսկ այս էլ ոչ այլ է, բայց եթէ Ղազար Գարպեցու (Բ. ԼԹ., 71) յիշատակած Միհր-Շապուհ Արծրունի մարդպետը, որը 451 թուականին Վարդան Մամիկոնեանի զինակիցն էր:

Թէև այս առաջնութիւնն ու Յուստու մատնանշած զուգարութիւններն արդէն հերքում են Հիւրշմանի այն կասկածը, թէ Մեր-Շապուհ ձեւը սխալ ընթերցում է կամ վրիպակ, սակայն աւելորդ չի լինել մատնանշել մի քանի նորանոր փաստեր էլ, որոնք վերջնականապէս հաստատում են, թէ Մեր-Շապուհը Միհր-Շապուհ անունն տարածուած ձեւերից մէկն է:

Այս նորանոր փաստերը դնում ենք Հիւրշմանի Հայերէնի քերականութիւնից «Գիրք թղթոց» ժողովածուի տարակուսած «Գիրք թղթոց» ժողովածուի մէջ: Այստեղ երկու տարբեր վաւերացրում 2. դարի սկզբին Բարդէն կաթողիկոսին ժամանակակից մի եպիսկոպոս երկու պին ժամանակակից մի եպիսկոպոս երկու անգամ յիշում է Մեր-Շապուհ անունով (41, 48): Այնուհետեւ նոյն մատենի մէջ (41, 48): Այնուհետեւ նոյն մատենի մէջ վեց զանազան վաւերացրելով մի եպիսկոպոս կաթողիկոսին ժամանակակից մի կարճալ Մեր-պոս Խօթ անգամ յիշվում է դարձաւ Մեր-Շապուհ անունով (52, 55, 62, 70, 772, 73 ու 76): Վերջապէս կայ մի երրորդ անձ, որ չէ մատնանշում միւշէւ այժմ. սա «Ուխտ միաբանութեան Հայոց աշխարհիս» վաւերացրում թուարկուած իշխաններից մէկն է, որ չի կոչվում է Մեր-Շապուհ: Այսպիսով Մեր-Շապուհ ձեւը «Գիրք թղթոց»ում սովորական վաւերացրելի մէջ գործ է ածուած տասն անգամ:

Այս բոլոր տուեալները հարկադրում են, Հիւրշմանի տարակոյսի հակառակ ընդգուշելու որ Մեր-Շապուհ տարբերակը սխալ

1 «Գիրք թղթոց», 74, «Գիրքոր Ի Հմայեկան, Սուհակ Ի Վարդանան... Մեր-Շապուհ Ի Հինական, Համագաղ Ձինականան...»: Մերք հաւանական չէր համարում աշխուականի «Ի Հինական» հայրանունը կամ ազգանունը: Թերեւս ուղղելով «Մեր-Շապուհ Ի Զինարան» համագաղ Ձինականան:

¹ Justi, 208. Mithra բառի ծանօթութեան մէջ. այլ և. Մերուխտ Թ. 1 անունն տակ: Հմմտ. Տաւեան, «Որոշում» հայ. դաս. լեզուի, 676:

ընթերցուած չէ եւ ոչ էլ վրիպակ, այլ Միհր-Շապուհ անուան մի փոփոխակ, որ բաւական տարածուած է եղել իւր ժամանակին:

Մեր խմբին պատկանող անունների միջից յատուկ կարեւորութիւն է ստանում Մեր-Շապուհ (= Միհր-Շապուհ) անունը, որովհետեւ սրա ուսումնասիրութիւնը երեւան է բերում Մեր (= Միհր) անուան բոլորովին նոր կարգի ու անյայտ մի փոփոխակ:

Ո՞րն է այն:

Եթէ չենք սխալվում, հայ բանասէրներից առաջին անգամ Նիկ. Աղոնցն է իւր «Հայաստանը Յուստինիանոսի դարաշրջանում» գրքի մէջ մատնանշել մի ուշադրաւ իրողութիւն, թէ Ղազար Փարպեցու յիշած Միհր-Շապուհ Արծրունի մարդպետը հենց իւր՝ Փարպեցու յիշած Ներ-Շապուհ Արծրունի է կամ Եղիշէ պատմագրի ասած Ներ-Շապուհ Ռմբոսեան Արծրունին¹: Աղոնցի կարծիքով Нершанух есть вульгарная форма Мihr-Шапуха Ներ-Շապուհը Միհր-Շապուհի գոհեհիվ ձևն է, էջ 320: Աւելացնենք, որ Ներ-Շապուհ ձևը գործածական է դեռ եւս Ե. դարում:

Այս Միհր-Շապուհ Արծրունի մարդպետին, որը Մ. Արծրունու «Պատմութեան» մէջ անուանվում է Մեր-Շապուհ, Փարպեցին հինգ անգամ, Եղիշէն երեք անգամ ու Կաղանկատուացին մէկ անգամ կոչում են Ներ-Շապուհ²:

Կայ մի ուրիշ օրինակ էլ:

Ներսէս Բ. կաթողիկոսին ժամանակակից ու Զ. դարի կէսերին ապրող Մամիկոնէից ու Տարսնոյ եպիսկոպոսը, որ «Գիրք թղթոց»ի մէջ եօթ անգամ յիշուած է Մեր-Շապուհ անունով, Կանոնադրերում նմանա-

¹ Փարպեցի, Բ. լԺ, 71 ու Բ. իդ. 45. Բ. իե. 47. Բ. իբ. 75. Բ. իդ. 78. Բ. իբ. 86. այլ եւ Եղիշէի «Պատմութիւն Վարդանանց», հրատ. Գ. Գալստեանի, Թիֆլիս 1912, էջ 51, 90, 147:

² Կաղանկատուացի, Բ. Բ. 127: Ղ. Աղոնցը տարբերում է Միհր-Շապուհ մարդպետին Ներ-Շապուհ Արծրունուց («Այրարատ», Վենետիկ 1890, էջ 420): Նոյն կերպ սխալուելով՝ Ղազար Փարպեցու «Պատմութիւնը» խմբագրող ու ընթացող Գ. Տէր. Մկրտչեանն ու Սոս. Մալխասեանը Փարպեցու յիշեալ հատուածը կէտագրում են այսպէս. «Միջոցի գնդին կարգեր (Վարդան) գլխաւոր գտերն Ար՝րունեաց, եւ զմարդպետն Միհր-Շապուհն» (Փարպեցի, Բ. լԺ, 71): Ստորակէտը, որ մարդպետին ու Արծրունուն երկու տարբեր մարդ է դարձնում, աւելորդ է: Արծրունեաց տեքը հենց ինքը Միհր-Շապուհ մարդպետն էր:

պէս կոչվում է Ներ-Շապուհ¹: Նոյն այս անձն Ասողկին էլ յայտնի է զարձեալ Ներ-Շապուհ անունով (Բ, Բ, 83):

Այն իրողութիւնը, որ Միհր-Շապուհ մարդպետին ու Ներ-Շապուհ Արծրունին նոյն անձն են եւ որ ուրեմն Միհր-Շապուհ = Ներ-Շապուհ, — օտարների մէջ քաջ յայտնի է Յուստուն, որն այս մասին խօսում է Mihr-šabor ու Nersapuh անունների տակ՝ այսպիսով Աղոնցին կանխելով 13 տարի (206 ու 208):

Զնայած Յուստուն այս արժէքաւոր նուաճմանը՝ Հիւրշմանն այս կէտումն էլ առաջնորդուելով միայն լեզուաբանական կողմով ու անտեսելով պատմական բանասիրական տեղեկութիւնների համապատասխանութեան խնդիրը՝ Մեր-Շապուհ անունը Ներ-Շապուհ կարգաւ տալուց յետոյ այժմ էլ մի նոր ենթադրութիւնից կառնելով՝ հարցնում է, թէ արդեօք Ներ-Շապուհն էլ Ներսէ-Շապուհից չի՞ առաջացել (անդ. 54, 46, 57):

Այն ինչ այս մասին խօսք չի կարող լինել: Մեր յիշած դէպքերում Ներ-Շապուհ անունն անկախ հանդէս չի գալիս, որ կատարանների տեղ մնայ: Փարպեցին, Եղիշէն ու Կաղանկատուացին Ներ-Շապուհ են անուանում նոյն այն իշխանին, որ յայտնի է Միհր-Շապուհ ու Մեր-Շապուհ անունով: Կանոնադրերն ու Ասողկին էլ Ներ-Շապուհ են ասում նոյն այն եպիսկոպոսին, որ «Գիրք թղթոց» զանազան վաւերագրեր կոչում են Մեր-Շապուհ: Այսպիսով, եթէ կարելի է այսպէս ասել, Միհր-Շապուհ կամ Մեր-Շապուհ անունները երկրաչափօրէն ծածկում են Ներ-Շապուհ անունը, եւ ուրեմն սրանք լիովին հաւասար են իրար:

Մեր-Շապուհ = Ներ-Շապուհ գուցա զրութիւնը լեզուաբանական տեսակէտից առարկելի չէ: Մ հնչիւնի՝ նի փոխուելն (ուրեղ հակառակը) յայտնի իրողութիւն է:

Գիտենք, որ Սասուն — Սասնայ տեղի տեղ ժողովուրդն ասում է Սասուն — Սասնայ: Վիժակն արձանագրութիւնների մէջ Կատրամիդէ ու Թամթա անունները պահուած են նաեւ Կատրանիդէ ու Թանթա ձևերով²: Վաղուց ծանօթ են Նժրին = Մժրին,

¹ «Կանոնադր», 107, Տաշեան, «Յուսակ ձեռագրաց», 270, 372, 651, 725:

² «Վիժակն», 13, արձ. 1010թ. թ. ու 157, արձ. 1312թ. թ.:

2.

Միհր անունն հայկական ու պարսկական փոփոխականների մէջ ընդհանուր համեմարալթութիւն կայ: Ընդհանրապէս կարելի է հայկական տարբերակները նշմարել պարսկականներում ու ընդհակառակը: Ուշադրաւ ու գլխաւոր փոփոխակները, որոնք բացառութիւն են կաղմում՝ միայն պարսկերէնում գտնուելով, Միլադ, Մադդատ ու Մախարէս անուններն են: Յուստու կարծիքով Միլադ = Միհրդատ (206, 209, 213) դարգացման օղակները կը լինեն՝ Միհրդատ — Միրդատ — Միրադ — Միլադ: Նոյն պարսկադէտի ասելով Մադդատն էլ կարող է Միհրդատը լինել (188), այս դէպքում դարգացման օղակներ պէտք է ընդունել Միհրդատ — Մահրդատ — Մարդատ — Մադդատ կամ Միհրդատ — Մահրդատ — Մաիդատ — Մալդատ — Մադդատ: Մեր ենթադրած Մախդատ փոփոխակն արդարանում է Մոչարդհ անուամբ, որ պահել են հին պատմիչները. Մախար-էսը կամ Մախարը Պոնտոսի արքայ Միհրդատ Մեծի որդին էր (188): Մեր կարծիքով այս Մախար անունը մեր ենթադրած Մահար անունն է, Միհր անունն փոփոխակներից մէկը: Այսպիսով պարսկերէնը տալիս է Միհր անունն երեք նոր փոփոխակ — Մախար, Միլ ու Մադ (Զրմիրդար Մալարա):

Միհրի անունով, ինչպէս որ նրանից ոչ հեռու ընկած նշանաւոր քարաժայռը կոչվում է Միհրի դուռ, իսկ մօտիկ Ալեփու քարի մասին պատմվում է, թէ այնտեղ է փակուած էր Միհրը: Ուշադրաւ է, որ Παγκρεα-ի յիշաւ գրքի համաձայն Նահար-խանայի մօտիկ գաւառում — Հին Նախիջեւանում կայ մի ձմեռանոց (квѣтъяк) Магара-кхѣтъяк անունով ու մի գետակ, որ կոչվում է Магара-чай (Магара, 163): Լ. Միլքսէթ-Բէկն արդէն մատնանշել է մի տեղանուն Վրաստանում: Մաճիքի՝ այս կապերով Միհր-Մհր անունն հետ («Բանբեր Հայ. Գիտ. Ինստիտուտի», Ա-Բ, 104): Պաղերեւի գրքի վրայ հիմնուելով՝ կարելի է մատնանշել հետեւեալ տեղանունները թէ Վրաստանում ու թէ սահմանակից Հայաստանի գաւառներում: — Магара-баша լեռ (Թիֆլիսի նահ. Գորու գաւառ.), Магара-баша լեռ (Ախալցխայի գաւառ.), Магара-дараѣн գետակ (Ախալքալաքի գաւառ.), Магара-даг լեռ (Արգուինի շրջան), Магара яйѣа հովոց (Արգուինի շրջան) Магара-тапачи լեռ (Օլթուի շրջան) եւ այլն (Пагирев, 163): Ափսոս, որ ռուսերէն տառադարձութիւնը հնարաւորութիւն չէ տալիս ճիշտ որոշելու, թէ այս անունների միջի ը տառն ինչ հնչիւն ունի — նաեւ զ, թէ միշտ չէ կամ ղ: Յիշածս անունների կողքին կարելի է դանել բաղմամբի նման անուններ, որոնց վրայ արժէք որ ուշք դարձնէին արեւելագետներն ընդհանրապէս ու կովկասագետները՝ մասնաւորապէս: Տեսէք նաեւ Eber-Nahara տեղանունը («Transpotamien, westlich des Euphrat») համեմատելով Eber-Mihr (= Waraz-Mihr) անձնանունն հետ (Justi, 201 ու 503):

Այս երեք տարբերակներն էլ պատկանում են մ Նախահնչիւնով կարգին: Մենք տեսանք, որ Ներ-Շապուհ անունն ստուգաբանութեան հետեւանքով հայերէնում ստացվում է նաեւ մ Նախահնչիւնով մի նոր կարգ, որին հաստատապէս պատկանում է Ներ փոփոխակն ու թերեւս նաեւ Ժողովրդական Նահար տարբերակը: Արդ, այն բոլորից, երբ ստույգ պարզվում է, որ հայերէնում Ներ = Միհր, հարց է ծագում, թէ արդեօք պարսից մէջ չի՞ կարելի մատնանշել սրան համապատասխան փոփոխակ կամ փոփոխակներ մ Նախահնչիւնով:

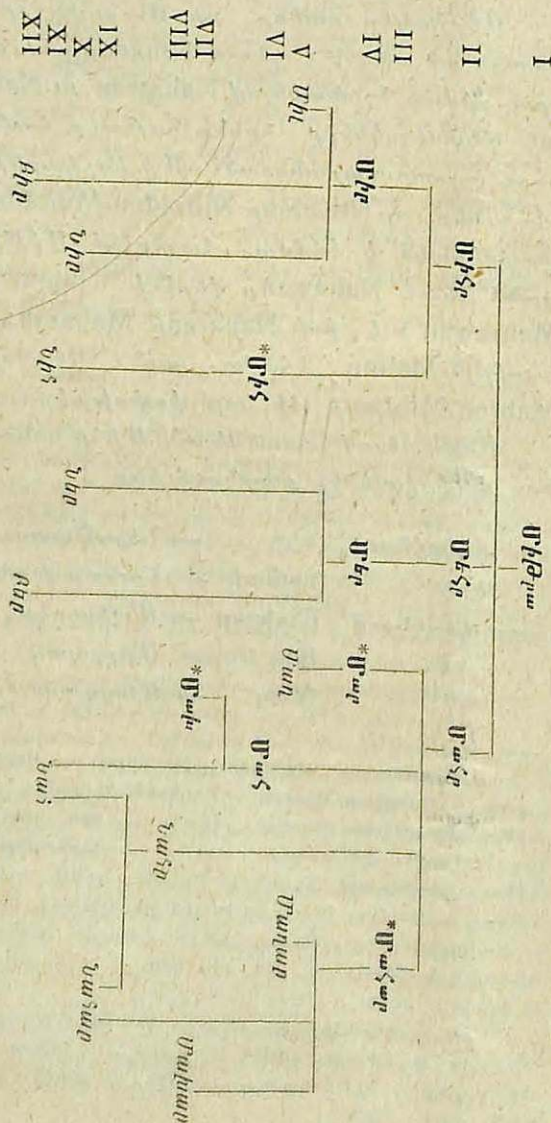
Մեղ թւում է, թէ կարելի է: Հայերէնում յայտնադործուած թեղիսը, թէ Ներ = Միհր, օգնում է ստուգաբանելու կամ նորապէս մեկնաբանելու պարսկական մի քանի անուններ:

Այսպէս, Յուստին Nehormizd (Նե-Հորմիզդ) անունն ստուգաբանում է իրրեւ New-Hormizd (Նեւ-Հորմիզդ), այսինքն Հերոս Հորմիզդ: Սակայն նոյն պարսկադէտը Nehormizd Թ. 2-ի մասին ասում է, թէ in den sonstigen Berichten heisst er Mihr-Hormizd, էջ 228 եւ 229: Յուստու ասածի համաձայն այս դէպքում դործ ունենք երկանունութեան հետ. միւսնոյն անձը կոչուել է թէ Նե-Հորմիզդ (= Նեւ-Հորմիզդ) ու թէ Միհր-Հորմիզդ: Մեղ թւում է, թէ այստեղ անհրաժեշտ չէ անալոգի ման երկանունութիւն նկատել, քանի որ կարելի է ասելի հաւանական բացատրութիւն տալ: Մեր կարծիքով Յուստին այս դէպքում կրկնում է այն սխալն, ինչ որ անում էր Հիւրչմանը Մեր-Շապուհ ու Ներ-Շապուհ անուններն ստուգաբանելիս, երբ խորամուկն չէր լինում պատմական տուեալների համապատասխանութեան խնդրի մէջ: Բացի սրանից, Յուստին լրիւ հետեւութիւն չէ հանում իւր այն իմացածից, թէ Ներ-Շապուհ = Միհր-Շապուհ, այսինքն՝ որոշակի չի հասնում այն կարեւոր դուգադրութեանը, թէ Ներ = Միհր: Այս պատճառով էլ նա անտեսում է այն կարեւոր տեղեկութիւնը, թէ նոյն անձը կոչուել է նաեւ Միհր-Հորմիզդ, ուստի եւ Նե-Հորմիզդն ստուգաբանում իրրեւ Նեւ-Հորմիզդ մէջ տեղում երկանունութիւն ենթադրելով: Այն ինչ բուծումը չառ մօտ էր. ինչպէս որ հայերէնում Ներ-Շապուհ = Միհր-Շա-

պարսկերէնում՝	Նե	{	— Նե-Հորմիդդ =
	Նեի		Նեի-Հորմիդդ,
	Նաի		— Նա-Հորմիդդ -
			Ջուշնաս, Նա-
			Հրաւան,
	Բեի	— Բեի-Հորմիդդ,	
	Բիի	— Բիի-Հորմիդդ,	
	Նաի	— Նա-Հորմիդդ,	
	Նաիար	— Նա-Հորմիդդ,	
	Նիի	— Նիի-Հորմիդդ,	
			Նիի-Հորմիդդ,
	Նիի	— Նիի-Հորմիդդ :	

Սրանցից մ հնչիւնով սկսողները պատկանում են Միհր անուան փոփոխականների Ա. կարգին, Բ. կարգը կազմում են մ ու սկսողներն, իսկ Գ. կարգին պատկանում է Բ. ու սկսող Բեի ու Բիի տարրերակներ:

Այս փոփոխականների ճիշդագրութիւնն էլ կը լինի հետեւեալը, ուր ընդգծած տալիս ենք նոր տարրերակները:

Աստիճանաբար անհոլաւ չեն վերջանում Միհր անուան փոփոխականները: Մեր նպատակը չի էլ եղել այս խնդիրն սպառնալ: Մենք ցանկացել ենք լսել մասնաւորապէս, որ Միհր անուան ծառայական սահմանները շատ աւելի ընդարձակ են, քան ընդունուած է կարծել: Իսկ այս անհոլաւ չէ չեղան միհրապաշտութեան ներդրութեան թափանչութիւնը անհոլաւ չեղան ու նրա ազդեցութեան ոլորտների լայնատարածութիւնն ընդգծելու համար:

(Շարունակելի:)

ԹԱԴՂՈՍ ԱՌԴԱՆԵՐԵՆՍ

Երեւան:

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ԺԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ՍՏԱՄԳՈՒՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԵՊԻԻ ՔԵՕՍԻԻՐՃԵԱՆ

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

(Շարունակութիւն:)

Հասցէս, այսպէս, ազգային կեանքի եւ դաստիարակութեան ընտիր վառարան հանդիսացած է, եւ ոչ միայն իւր վարժարաններովը եւ ուսումնականներովը փայլած է անցեալին մէջ՝ այլեւ՝ հայկական թատրոնով, այո՛, եւ այս մասին ուղած է մրցակից ըլլալ Օրթագիւղի, ուր հայերէն ներկայացումներ տեղի կ'ունենային 1855 թուականէն սկսած¹.

1858 թ. Առաքէլ Ալթուն Տիւրիի նախաձեռնութեամբ խառնուրդ մէջ կը բացուի հայ թատրոն մը², ուր քանի մը հայերէն շատ յաջող ներկայացումներ կը սարքուին, բայց շուտով կը խափանուի կառավարութեան արտօնութիւնը ստացած չըլլալուն. խառնուրդ երիտասարդութիւնը առանց վճատելու անմիջապէս կը միանայ Օրթագիւղի հայ թատերական ընկերութեան եւ իւր ներկայացումները ալ աւելի շարունակութեամբ կը վերակրի Բերայի Նաուսի թատրոնը 1860 թ.³

¹ Մանգ, 1857, Յունուար-Մարտ:

² Արեւիկ, Կ. Պոլսոյ, Թիւ 3791, 25 Օգոստ. 1898 եւ Յիւլիանական, Վ. Զարգարեանի, 1910-1911, էջ 196:

³ Միհր-Ե. Մանգ, Կ. Պոլսոյ 1860, Թիւ Նոյեմբեր եւ Դեկտեմբեր: